

Mese a birtokos jelzőkről

Darnay László

No, nem mesélni szeretnék – az nem illene egy ilyen komoly lapba –, de elmondani egy történetet a birtokos szerkezetek ürügyén. Benne Timkó Györgyről is lesz szó, akit ismerhetnek a *Grafika* olvasói. Előbb azonban lássuk a jelölt témánkkal kapcsolatos komoly tudnivalókat.

A szóalkotások módozatainak vizsgálatánál már írtunk a birtokos jelzős kapcsolatokról is, most a helyes írásmódjukra fordítjuk jobban a figyelmünket.

A *birtokos jelzős kapcsolatokban* a birtokviszonyra utaló jellel jelölt birtokszót különírjuk a birtokost kifejező szótól. Pl.: *az utca* (a birtokos) *embere* (birtok), *a szerelem gyümölcse*, *a költő verse*, *a média sztárjai*, *a válság okozói*, *a földbirtok nagysága*, *az ember túróképessége* stb.

A *jelölt birtokos jelzős* kapcsolatokból keletkeznek összetételek is. Ezeket egybeírjuk. E szerkezet tagjainak együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege: *barátfüle* (egy térsztaféle), *bolondokháza* (zűrzavar), *istennyila* (villám), *vásárfia* (vásárban vett ajándék).

A *jelöletlen*, személyjel nélküli birtokos jelzős összetételek tagjait mindig egybeírjuk: *fejdísz*, *lámpafény*, *iskolaorvos*, *zenekarvezető*, *adósság-nyilvántartás*, *elmeállapot-karbantartás* stb.

Van néhány jelölt birtokos jelzős kapcsolat, melyet – a kialakult szokást megtartva – jelentés-változás nélkül is egybeírunk. Ilyenek a *holdtölte*, *napkelte*, *tojásfehérje*, *városháza*.

Most pedig a történet. A Kossuth Nyomdában eltöltött húsz évem alatt Timkó úr egy ideig a korrektorscsoport vezetője volt, majd szedőtermi üzembiztosként „uralta” a nagyszámú dolgozócsapatot. Mellékesen az Akadémia Helyesírási Bizottságának tagja is volt, és helyesírási és tipográfiai tanácsadó könyvet írt, szerkesztett. A szedőtermen át vagy a gangan siettében is meg lehetett állítani egy-egy helyesírási problémával. Ezt én gyakran meg is tettem.

Egyszer volt egy csökönyös rokonom, akit sehogyan sem tudtam meggyőzni, hogy a *jelen* főnév birtokos személyragos (vagy -jeles) alakja helyesen

a *jelene*. Ő váltig állította, hogy a *jelenje* alak a helyes. Ez engem nagyon bosszantott. Kitaláltunk egy címet a témához: *Községünk múltja és jelene*. Persze számára ez így nézett ki: *Községünk múltja és jelenje*. Igazságom alátámasztása céljából fordultam Timkó úrhoz. Nem volt nagyon elragadtatva az ötlettől, hogy írjon egy magyarázatot a tárgyról. Hosszú hetek vagy talán hónapok is elteltek, és még mindig nem készült el vele. Én óvatosan, de kitartóan gyötörtem, míg egyszer csak átnyújtott egy A4-es lapot. Elolvasva, némi lelkiismeret-furdalásom támadt, hogy ilyen idő- és munkaigényes feladat elvégzésére kértem. Én csak egy revizor (nyomdai) voltam, és mint mondtam, ő meg a szedőterem vezetője. Szóval, elkészült a válasszal, lényegesen alaposabb és részletesebb válasszal, mint vártam. Én csak azt gondoltam, hogy néhány mondatban elintézi a kérdést, természetesen igazat adva nekem. Mindez már vagy jó negyedszázada történt. Íme, most ezt a némi játékos stílusban megírt levelet ideteszem, tanulságul és mulatságul az olvasóknak.

Igen tisztelt Darnay Úr!

Elnézést, hogy kérdésére megkésve válaszolok, de más-kor kérdezzen könnyebb, s gyorsabb is lesz a válasz!

Kérdése így hangzott: Községünk múltja és jelene címben levő jelene szó miért jelene és miért nem jelenje?

Röviden: Az eredeti birtokos személyrag -a, -e volt. Az Ómagyar Mária-siralom c. becses nyelvemlékünkben is a búja szó bua alakban látható. Tehát pl. a hajója birtokos személyragos alak régen hajója formában ejtődött és íródott. – Azonban a kiejtésben ez nehézséget okozott, mert a két magánhangzó között hiátus, más szóval hangűr keletkezett, melyet az ejtésben a j hanggal mint űrtöltővel pótoltak. Ezért a bua búja lett, és általában minden magánhangzóra végződő szavunkban ez a fejlődés kimutatható. S miután írásbeliségünk egyik sarkalatos alapelve a kiejtés tükröztetése, a későbbiek folyamán ez az írásunkban is jelentkezett.

A fejlődés, mármint a nyelvfejlődés folyamán a hangúrt kitöltő j hang terebélyesedni kezdett, és egyre jobban beszüremkedett a mássalhangzóra végződő szavakba is, és az eredeti széke, asztala mellett megtalálható a -ja, -je végződés is: kalapja stb.

Nyelvünk jelenleg felemás állapotban van, mert a -ja, -je terjed most is a szabályos -a, -e rovására. Ejtésben mindennapi a más nyelvtani kategóriába tartozó, de jelen kérdésünkhöz kapcsolható ejtésforma: teja a tea helyett, a nép (vagy: mű)-dalban hallható Almaja fa alatt. Itt is hangúrtöltő szerepet játszik a j hang. Konkrétan tárgykörünkhöz: az ejtésben ingadozás van, pl. az újsága – újságja, ürege – üregje, utóda – utódja, jelene – jelenje stb. szavakban. S ez terjedőben van. De hogy ez mikor jelentkezik az írásban, nem mondható meg, mert csak akkor lehet a -ja, -je írásmódot „kötelezővé” tenni, ha már uralkodóvá vált ez az ejtésforma. (Egyes szavainkban rögzült a j-s forma: csődje, papírjaink, módjai stb., másokéban a j nélküli a j nélküli az ejtés- és írásforma: érdeke, hűgaim, sikereink stb.)

A nyelv fejlődésútja kiszámíthatatlan: nem tudjuk, mikor és hol érzi nehézkesnek a kiejtést, és új-

töltő hangokkal segíti a könnyebb és gyorsabb kiejtést (más nyelvi területeken is hasonló a helyzet). Semmilyen szabályszerűség nem mutatható ki, semmilyen fogódzó nincs. Nem tudjuk, miért mondjuk: a kocsi üvege betört, de: a részeg üvegjével fejbe vágta; nem tudjuk, miért írjuk azt, hogy kimutatta a foga fehérét, de: fel kell verni a tojás fehérjét... stb. Viszont néha a jobb megértést szolgálhatja a j jelenléte vagy hiánya: jó a cipő talpa; de azt kérdem a cipésztől, van-e jó talpja (ti. talpbőre). – Ezért kérdésére, hogy ti. miért jelene az írásmód, rövid válaszom: csak! De így írandó!

Üdvözlettel: Timkó György

Ennyi idő múltán is – mint látható – híven őrzöm ezt a becses „nyelvemlékünket”.

Befejezésül a **jelentéstömörítő összetételek** csoportjáról néhány tudnivaló. Ezek és a csoporton belül a hasonlító összetételek bonyolult kapcsolatú szerkezetek, összetett szavak. Mindig egybeírjuk őket: gabonátároló, hajóátkelés, hamutálca, csigalépcső, barázdabillegető, motorcsónak, narancssárga, szénfekete stb.

